İnsanlar Arasındaki Ontolojik, Sosyolojik ve İktisadi Derecelenmenin İslam İlahiyatı, Maturidi Kelamı ve Modern Bilimler Bağlamında Kapsamlı Analizi

1. Hulasa (Yönetici Özeti)

İnsanlar arasındaki ontolojik, entelektüel ve iktisadi farklılıklar; ilahi hikmetin (*Makâsıd-uş Şeria*) ve **evrensel yasaların (*Âdetullah*)** bir tecellisi olup, **toplumsal işbölümünü (teshîr/suhriyyâ)**, medeniyetin inşasını ve ahlaki tekâmülü sağlamak amacıyla kurgulanmış **dinamik bir imtihan zeminidir.** İslam fıkhı ve itikadı, mutlak ve yapay bir maddi eşitliği insan fıtratına ve toplumsal işleyişe aykırı bularak reddederken; zekat, **infak ve vakıf gibi yeniden dağıtım mekanizmaları**yla kapitalist tekelleşmeyi (**aşırı Pareto dağılımını**) engeller ve zenginliğin tahakküm aracına dönüşmesini yasaklar. Nihayetinde bu sosyo-ekonomik hiyerarşi, Maturidi kelamında adaletin ***"her şeyi yerli yerine koyma"*** prensibinin bir gereği olarak kabul edilir ve **bireylerin sahip oldukları potansiyeller nispetinde mesuliyete tabi tutulduğu** biyopsikososyal ve spiritüel bir denge modeli sunar.

2. Kavramsal Haritalama

Meseleyi nassın aydınlığında ve aklın rehberliğinde analiz etmeden evvel, konunun temelini oluşturan ontolojik, fıkhî ve epistemolojik kavramların etimolojik ve semantik kökenlerine inmek, meselenin batını ve zahiri boyutlarını idrak etmek için elzemdir. Bu kavramsal arkeoloji, yüzeysel okumaların ötesine geçerek **ilahi iradenin** toplumsal tabakalaşmadaki **kastını** ortaya çıkaracaktır.

Rızık (ر-ز-ق) ve Kapsam Gelişimi: Arapça "ra-za-qa" kökünden türeyen rızık kelimesi, İbn Manzur'un *Lisânü'l-Arab* adlı eserinde ***"sürekli bir veriş, elde edilmesi kolaylaştırılan şey, ihsan ve nasip"*** olarak tanımlanır.[1] Kur'an-ı Kerim'de ve türevleriyle birlikte yüz yirmi üç defa zikredilen bu kavram, dar çerçevede yalnızca mideye giren maddi gıda veya banka hesaplarındaki meblağ olarak algılanamaz.[1] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât* adlı şaheserinde rızkı; bedenin gıdası olan maddi unsurlarla birlikte, akla, ruha ve kalbe hitap eden her türlü ilahi bağışı da kapsayacak şekilde genişletir.[1] Bu bağlamda **ilim, hikmet, manevi feyiz, sıhhat, salahiyetli bir eş, salih evlat, liyakat ve hatta iç huzur dahi rızık kapsamındadır.**[1] Ontolojik derecelenme, maddi servetin yanı sıra rızkın bu ç**ok boyutlu** (biyopsikososyal ve spiritüel) dağılımındaki **asimetri**den doğar. İnsanların bu asimetri karşısındaki duruşu ise tevekkül ve çaba ekseninde şekillenir. Nitekim Resulullah'ın (s.a.v.) kuşların tevekkülünü anlattığı hadiste, rızkın önceden tayin edilmiş olmasının (kader bağlamında) eylemsizliği değil, bilakis fıtri bir gayreti ve rasyonel bir

arayışı gerektirdiği vurgulanır.[4]

Tefazzul (تفضيل) ve Deracât (درجات): "Fa-da-la" (fazlalık, artık, ihsan, üstünlük) kökünden gelen tefazzul, ilahi iradenin bir kimseyi diğerine zahiri veya batını imkanlar bakımından üstün kılması, ona daha fazla nimet veya liyakat bahşetmesi demektir.[5] "Da-ra-ja" kökünden neşet eden derecât ise, rastgele yığılmalar değil, belirli bir nizama göre yukarı doğru çıkılan veya aşağı doğru inilen basamaklar, mertebeler ve statüler anlamına gelir. Kur'an terminolojisinde bu kavramlar, bireyler arasındaki hiyerarşik farklılıkların kaotik bir tesadüfün veya kör bir evrimsel rekabetin sonucu olmadığını; aksine, kusursuz bir ilahi tasarımın ve pedagojik imtihanın bilinçli olarak yerleştirilmiş basamakları olduğunu ifade eder.

Hikmet (حكمة) ve Adalet (عدل) Diyalektiği: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin kelam sisteminde ve Ehl-i Sünnet epistemolojisinde "hikmet", bir eylemi tam olarak isabetli, rasyonel, gayeli ve boşluk kabul etmez bir bütünlük içinde inşa etmektir.[6] Mâtürîdî düşüncesinde "adalet" ise, her varlığı ve eşyayı ontolojik olarak bulunması gereken, fıtratına en uygun yere koymak demektir.[6] Adalet, modern seküler ideolojilerin sıklıkla düştüğü bir yanılgı olan mutlak aritmetik eşitlik veya homojenizasyon demek değildir. Farklı fıtratlarda, farklı genetik kapasitelerde, farklı coğrafi ve sosyolojik bağlamlarda yaratılmış bireylere, komünist veya katı sosyalist doktrinlerde görüldüğü gibi mutlak ve yapay bir eşitlik dayatmak, Mâtürîdî kelamı ve İslam sosyolojisi bağlamında adaletsizliğin, fıtrata müdahalenin ve zulmün ta kendisidir.[6] Zira **ilahi hikmet, çeşitliliği ve bu çeşitlilikten doğan tekâmülü murat etmiştir.**

Sünnetullah ve Âdetullah (سنة الله): Yüce Allah'ın evreni, tabiatı ve insan toplumlarını sevk ve idare ederken koyduğu, değişmezliği Kur'an nassıyla sabit olan evrensel, fiziksel, sosyolojik ve ekonomik yasalardır. Fizik ilminde yerçekimi, termodinamik veya elektromanyetizma yasaları ne ise, sosyolojide ve iktisatta da insanların farklı melekelerle doğması, zeka ve karakter farklılıklarının toplumsal işbölümünü doğurması ve bunun sonucunda oluşan organik **sosyal tabakalaşma da Sünnetullah'ın bir tezahürüdür.**[9] Bu yasalarla savaşmak, ontolojik bir hezimeti beraberinde getirir; asıl olan bu yasaları idrak edip ahlaki ve şer'i sınırlar (Makâsıd) içerisinde insanlığın selametine yönlendirmektir.

Suhriyyâ ve Teshîr (سُخْرِيًّا): Dilbilimsel olarak boyun eğdirme, istihdam etme, birini bir işte rızasıyla veya lüzum üzerine çalıştırma anlamına gelir. Kur'ani bağlamda ve iktisadi terminolojide bu kavram, modern iktisadın temel direği olan "işbölümü (division of labor)" ve piyasa ekonomisindeki karşılıklı **bağımlılık ilkesi**nin ilahi fermanıdır.[11] Bir zenginin fabrikasında çalıştırdığı işçi ile, o işçinin emeğine muhtaç olan zengin arasındaki inorganik gibi görünen ama fıtri olan bağ, teshîr sırrının bir cilvesidir.

3. Edille-i Şer'iyye ve Burhani Analiz

İnsanların servet, ilim, siyasi güç ve toplumsal statü bakımından kademeli bir farklılığa tabi tutulması meselesi, salt sosyolojik bir gözlem değil; Şari'nin Kitap, Sünnet ve İcma ile sabitlemiş olduğu, akli burhanlarla da tasdik edilen derin bir hikmetler bütünüdür.

A. Kur'an-ı Kerim Boyutunda İhtilafın ve Derecelenmenin Temelleri

Meseleyi salt bir ekonomi-politik sorunu olmaktan çıkarıp, ilahi bir tasarımın kalbine yerleştiren en temel nass, Zuhruf Suresi'nin 32. ayetidir. Mekke müşriklerinin, peygamberlik kurumunun sosyo-ekonomik hiyerarşiye tabi olması gerektiği yönündeki kaba materyalist itirazlarına bir cevap olarak nazil olan bu ayet, insanlık tarihinin en büyük sosyolojik denklemlerinden birini kurar.

Zuhruf Suresi 32. Ayet: İktisadi İşbölümü ve İstihdam Hikmeti

Arapça Metin:

اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِياً ۗ وَرَحْمَةُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

Meali: "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini (maîşetlerini) aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri (istihdam edip faydalanmaları) için, kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.".[11]

Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* ve İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* tefsirlerindeki yaklaşımlar incelendiğinde, bu nassın sosyoloji ve iktisat ilimlerinin ontolojik zeminini inşa ettiği görülür. İnsanlar zeka, bedeni kuvvet, organizasyon yeteneği, risk alma cesareti ve sermaye birikimi bakımından tek tip ve tamamen eşit bir kopyalama yöntemiyle yaratılmış olsalardı, dünyada **mutlak bir durgunluk (entropi)** baş gösterirdi. Zira hiç kimse bir başkasının işinde çalışmaya rıza göstermez, kimse kimseye muhtaç olmazdı.[11] Herkesin aynı oranda trilyoner ve aynı oranda dahi olduğu ütopik bir senaryoda; toprağı sürüp ekin ekecek, kanalizasyon sistemlerini temizleyecek, ağır sanayi makinelerini üretecek, binaları inşa edecek veya fırında ekmek pişirecek tek bir insan dahi bulunamazdı. Bu durum, **toplumsal sistemin** ve **"nizam-ı âlem"in** bütünüyle felç olmasına, medeniyetin kendi içine çökmesine yol açardı.

Ayette geçen "suhriyyâ" (سُخْرِيًّا) kelimesi, Allah'ın **insanları farklı ihtiyaçlarla ve imkanlarla birbirlerine muhtaç kılarak medeniyetin çarklarının dönmesini** sağladığı ilahi bir organizasyonun adıdır.[12] Ancak nassın son cümlesi olan ***"Rabbinin rahmeti, onların biriktirdiklerinden hayırlıdır"*** ibaresi, son derece çarpıcı bir denge kurar. Maddi üstünlüğün, mal ve mülk yığmanın ontolojik veya ahlaki bir değer ölçüsü olmadığını, asıl kalıcı üstünlüğün manevi tekâmül (nübüvvet nuru ve ilahi rıza) olduğunu ihtar ederek, seküler kapitalizmin maddeci kibrini zihinsel düzeyde yerle bir eder.[12]

En'âm Suresi 165. Ayet: Yeryüzü Halifeliği, İmtihan Sırrı ve Bireysel Sorumluluk

Arapça Metin:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَآ اٰتيكُمْ ۗ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ ۖ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

Meali: "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine

O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur.".[14]

Bu ayet-i kerime, yukarıda bahsedilen ekonomik derecelenmenin epistemolojik ve ahlaki gayesini **"Liyebluvekum" (sizi imtihan etmek için)** lafzıyla açıkça beyan eder. İnsanların yeryüzünün **"halifeleri" (imar edici, yönetici ve emanetçi varlıkları)** olarak nitelendirilmesi, makro düzeyde bir ontolojik sorumluluğu ifade eder.[14] Zenginlik, derin bir ilim, siyasi kudret veya yüksek bir zeka; hiçbir zaman mutlak bir ödül, şahsi bir imtiyaz veya bizatihi bir üstünlük vesilesi değildir. Bunlar, cevaplanması son derece zor olan **birer sınav kağıdı**dır.[14] İbn Kesir ve Kurtubi tefsirlerindeki şerhler ışığında; *Yüce Allah, zengine mal vererek onun şükrünü, tevazusunu ve infak ahlakını sınar. Fakire yoksulluk vererek onun sabrını, iffetini, helal dairesindeki gayretini ve ilahi takdire isyan edip etmediğini test eder. Âlime ilim vererek kibri terk edip toplumu irşad etmesini; zayıfa ise halis bir teslimiyeti emreder.* Nitekim ayetin sonunda yer alan cezanın çabukluğu ile rahmetin enginliği tezatı [14], bu güç ve serveti fıtrata aykırı şekilde bir zulüm, tahakküm ve sömürü aracı olarak kullananlara (Firavun ve Karun misali) şiddetli bir ikazdır.

Nahl Suresi 71. Ayet: Rızıkta Tefazzul, Sosyal Adalet ve Yeniden Dağıtım Mesuliyeti

Arapça Metin:

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذِيْنَ فُضِّلُوْا بِرَاۤدِّيْ رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيْهِ سَوَۤاءٌۗ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُوْنَ

Meali: "Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?".[5]

Diyanet "Kur'an Yolu Tefsiri" ve muteber klasik müfessirlerin ortak beyanına göre bu ayet, rızık farklılığının Allah'ın meşieti ve Adetullah'ın bir gereği olduğunu sarih bir biçimde ortaya koyarken, saniyesinde muazzam bir ahlaki sorumluluk ve sosyal devrim prensibi vazeder.[5] **Kendisine servet, makam ve üretim imkanları fazlaca tevdi edilen müteşebbislerin, sermaye sahiplerinin ve yöneticilerin; ellerinin altındakilerle (hizmetlileri, fabrikasındaki işçileri, himayesi altındaki mazlumları) bu refahı adilane paylaşmamaları ve onları asgari insani standartlarda kendileriyle eşit bir refah ve onur düzeyine yaklaştırmak için gayret göstermemeleri, ayetin kesin nassıyla "Nimetin İnkârı" (Küfran-ı Nimet) olarak nitelendirilerek şiddetle kınanmaktadır.**[5] Mekkeli putperestlerin, kendi kölelerini kendilerine ontolojik olarak eşit görmezken, taştan ve tahtadan yontulmuş aciz putları alemlerin Rabbine eşit ve ortak (şirk) koşmalarındaki dehşetli mantıksızlık bu nass ile ifşa edilmiştir.[5] Bu durum, fıkhın ve hikmetin ortak vizyonunu gösterir: Ontolojik olarak kapasite ve elde edilen rızık farklı olabilir, ancak insani haklarda, onurda ve elde edilen **refahın tabana yayılmasında** derin bir mesuliyet esastır.

B. Sünnet-i Seniyye Bağlamında Fıtrat, İnsan Madenleri ve Potansiyel Farklılıkları

Kur'an-ı Kerim'in tesis ettiği bu makro sistemi mikro düzlemde insan psikolojisine indiren merci Sünnet-i Seniyye'dir. Sahih hadisler, fıtri ve entelektüel hiyerarşiyi tasdik ederken, bu hiyerarşinin

salt biyolojik veya genetik bir üstünlük kisvesinden sıyrılarak ahlaki bir değere nasıl dönüştürüleceğini öğretir. Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen meşhur hadis şöyledir:

Arapça Metin:

النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الإِسْلاَمِ إِذَا فَقُهُوا، وَالأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

Hadisin Tercümesi: "İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi madenlerdir (farklı fıtrat ve cevherlere sahiptirler). Onların Cahiliye döneminde hayırlı (kaliteli) olanları, İslam'a girdiklerinde de dinde derin bir kavrayış (fıkıh/şuur) kazandıkları takdirde en hayırlılarıdır. Ruhlar toplanmış/hazırlanmış ordulardır; (ezelden) birbirleriyle tanışanlar (dünyada da) kaynaşır, tanışmayanlar ise ayrılığa düşer." (Sahih-i Müslim, Kitabü'l-Birr ve's-Sıla, 2638).[16]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), pedagojik zarafetin şaheseri olan bu teşbihle, insanları toprağın altındaki madenlere benzeterek ontolojik eşitsizliğin **genetik ve mizaç boyutu**nu beyan etmiştir. Nasıl ki altın, gümüş, demir veya bakır kendi asli doğalarına, farklı erime noktalarına, farklı paslanmazlık özelliklerine ve farklı değerlere sahipse; insanların da zihinsel kapasiteleri, liderlik vasıfları, cesaretleri, kriz yönetme becerileri, sanatsal veya analitik zekaları birbirlerinden tamamen farklı yaratılmıştır.[18] Altın ateşe girdiğinde arınır, demir ise paslanır. Ne var ki, İslam epistemolojisinde, bu fıtri potansiyel (altın gibi keskin bir zekaya veya güçlü bir fiziki yapıya sahip olmak) tek başına ahiret kurtuluşu veya mutlak bir üstünlük sebebi asla değildir. Nitekim Ebu Cehil de zekası ve liderlik vasfıyla Mekke'nin altını hükmündeydi ancak o altını şirkin necasetiyle paslandırdı. Efendimiz, bu potansiyel üstünlüğü, cevherin "dini ve ahlaki şuurla (fakîh olmak / fıkhetmek / anlamak)" işlenmesi şartına bağlamıştır.[16] Sosyolojik açıdan lider ruhlu, zeki ve vizyoner (altın) bir insan, İslami bir terbiye (tezkiye) aldığında toplumu adaletle yöneten bir Ömer (r.a.) veya Halid bin Velid (r.a.) olurken, aynı fıtrat Rabbani ahlaktan yoksun kaldığında tahripkâr ve zalim bir despota dönüşmektedir.

C. Maturidi Kelamı Açısından Adalet, Hikmet ve Kötülük Problemi Çerçevesinde Sosyal Farklılık

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin teolojisinde (Kelâm), Allah'ın "El-Hakîm" ismi şerifi merkezi ve sarsılmaz bir rol oynar. Mâtürîdî'ye göre **hikmet; "eşyayı kendi hakikatine, ontolojik statüsüne ve ilahi varlık gayesine tam uygun olarak yerli yerine koymaktır"**.[6] Tarihsel süreçte Mutezile ekolü, "Aslah" (kul için her durumda mutlak manada en iyi ve en faydalı olanı yaratmanın Allah'a vacip olduğu) prensibini felsefi bir dayatma olarak savunarak, ehl-i sünnet alimlerine şu itirazı yöneltmiştir: "Eğer Allah mutlak adil ve mutlak merhametliyse, neden dünyadaki her insanı istisnasız bir biçimde en yüksek derecede zengin, kusursuz sağlıklı, dahi seviyesinde âlim ve güzel yaratmıyor? Farklılıklar yaratmak O'nun adaletine halel getirmez mi?".[7]

Mâtürîdî düşünce okulu, Mutezile'nin bu antropomorfik (insan biçimci) ve rasyonalist safsatasını "Hikmet" ve "Külli İrade" kılıcıyla bertaraf eder. Sistematik akıl yürütme şu şekilde işler:

1. **Zıtlıkların Epistemolojik Zarureti ve İmtihan:**

Evren ve insan zihni, zıtlıkların diyalektiği üzerinden anlam üretir. İnsan idraki ancak tezatlar vasıtasıyla eşyanın hakikatine ulaşabilir. Hastalık tecrübe edilmeden sıhhatin kıymeti bilinmez, karanlık olmadan aydınlığın ontolojik bir değeri kalmaz, fakirliğin ve yoksunluğun sarsıcı varlığı görülmeden zenginliğin şükrü ve mahiyeti idrak edilemez.[20] İlahi hikmet, ahlaki seçimleri anlamlı kılmak için bu farklılık skalasını **(deracât)** mecburi kılmıştır.

2. **Statükonun Kırılması ve Peygamberi Metod:**

   Mâtürîdî'nin tefsir metodolojisine göre, **tarih boyunca peygamberlerin tevhid tebliğine karşı çıkanlar, alt tabakadaki ezilenler değil; genellikle var olan bozuk, sömürüye dayalı ve kabileci sosyal hiyerarşiyi (statükoyu) canları pahasına korumak isteyen zengin, şımarık ve kibirli elitlerdir (Mütrefin).**[6] Gerçek hikmet ve ilahi adalet, malın çokluğunu, soyun asaletini veya makamın yüksekliğini sahte üstünlük işaretleri olarak tanımlar ve bunları ilahi hakikat karşısında "cehalet" olarak reddeder.[6]

3. **Sosyolojik Aforozun Reddi ve Sosyal Denge:**

   Mâtürîdî, toplumsal bütünleşmeyi ve barışı sağlamak için, **elitizmin getirdiği parçalanmaya karşı nesep (Ademoğlu olma hasebiyle insanlık) ve inanç kardeşliğini öne sürer**. Sosyolojik olarak alt tabakalarda yer alan bireylerin "sosyolojik aforoz" veya "tekfir" mekanizmalarıyla dışlanmasına şiddetle karşı çıkar. O'nun sistemine göre, adaletin (yani zenginin malındaki fakir hakkının verilmesinin ve hukukun eşit uygulanmasının) zayıfladığı her toplum, kaçınılmaz olarak devlet ve nizam mekanizmasıyla çökecek (dekadans yaşayacak) ve helak olacaktır.[6] Dolayısıyla **fakirlik veya zenginlik, ontolojik bir hiyerarşiyi değil, sadece epistemolojik bir imtihanı simgeler.**

D. Tasavvufi Boyut: Nakşibendi Usulü ve İmam Rabbani'nin Mektubat'ı Işığında Fakr ve Gınâ

Zahiri fıkhın, bireyin dışsal amellerini, hukuki sözleşmelerini ve toplumsal adaleti detaylıca düzenlemesi gibi; batını ilim (tasavvuf ve tezkiye) de fıkhın ruhunu, kalbin niyetini ve nefsin hallerini düzenler. Müceddid-i Elfi Sânî (İkinci Binyılın Yenileyicisi) İmam Rabbani Ahmed Faruki el-Serhendi (k.s.), *Mektubat* adlı muazzam eserinde rızık, zenginlik, fakirlik ve makam meselesini sosyo-ekonomik terimlerle değil, bütünüyle tasavvufi makamlar, manevi haller ve ilahi muhabbet üzerinden derinlemesine izah eder.[21]

İmam Rabbani'nin Mektubat'ındaki ilgili pasajlar (özellikle 1. Cilt, 261. Mektup, 357. Mektup ve 53. Mektup bağlamında) incelendiğinde [23]; **dünyevi makamların, yığılan zenginliklerin ve entelektüel ilim derecelerinin, ruhun ilahi hakikate doğru olan inkişafı (tekâmülü) önünde hem kapkara birer perde olabileceği, hem de bu yolculuğu hızlandıran muazzam birer binek** olabileceği gerçeği ortaya çıkar.[23]

- **Fakirlik Sırrı ve Fakr Makamı:** İmam Rabbani ve Nakşibendi usulüne göre gerçek fakirlik (Fakr), maddi olarak cebinde hiçbir şeye sahip olmamak, dilenmek veya dünyadan tamamen el etek çekerek sefalet içinde yaşamak demek değildir. Zira İslam fıkhı dilenmeyi men etmiş, helal kazancı farz kılmıştır. Tasavvufi manada **Fakr; kalpte Allah'tan gayrısına**

(masiva), dünya sevgisine, mal hırsına ve makam beklentisine zerre kadar yer bırakmamaktır. Sâlikin (manevi yolcunun) Allah'ın yüceliği karşısında kendi mutlak acziyetini bilip, Mutlak Gani olan Rezzak'a bütünüyle iltica etmesidir.[27]

- **Zenginlik Sırrı ve İmtihanı (Gınâ):** İmam Rabbani, mal yığmanın ve servet sahibi olmanın da en az fakirlik kadar, hatta ondan daha tehlikeli bir imtihan olduğunu vurgular. Asıl tasavvufi marifet ve kemal, malın ve dünya nimetlerinin içinde yüzüp, o malı ekonomiye, infaka, ticarete kazandırırken; kalbi o malın esaretinden, kibrinden ve sevgisinden tamamen uzak tutabilmektir.[26] Nitekim Hz. Süleyman'ın (a.s.) kıyas kabul etmez krallık mülkü, Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) ve Hz. Osman'ın (r.a.) devasa ticari servetleri; kalplerine girmeyip sadece ellerinde bulunduğu için onları Hakk'a ulaşmaktan bir an olsun alıkoymamış, aksine İslam ordularını donatmak suretiyle derecelerini artırmıştır.
- **Kötü Âlimler (Ulemâ-i Sû') Üzerine Reddiye:** İmam Rabbani, 53. Mektubunda [25], ilim derecesine sahip olup bunu ahiret için değil, dünya makamları, sultanlara yaranmak ve zenginlik devşirmek için kullanan kötü alimleri (Ulemâ-i Sû') şiddetle tenkit eder. İblis'in işini kolaylaştıranların, ilmi bir tahakküm ve şöhret aracı yapan bu zümre olduğunu ihtar eder. Bu durum, bilgi (ilim) hiyerarşisinin ahlaktan koptuğunda toplumsal bir zehre dönüşeceğinin en kesin kanıtıdır.

Özetle, Nakşibendi terbiyesine göre **fakirlik sabır, tahammül ve tevekkül gerektirir; zenginlik ise bitmek bilmez bir şükür, tevazu ve cömertlik gerektirir.** Her ikisi de Sünnetullah'ın birer cilvesi olup, sâlikin Allah'a vasıl olmasında doğru kullanıldığında **iki farklı kanat**tır.[28]

4. Disiplinlerarası Sentez

Klasik ilimler bağlamında nassların ve kelamın aydınlattığı bu ontolojik ve sosyolojik gerçeklik, günümüzde Sosyoloji, İktisat, Veri Bilimi (Data Science) ve Ekonofizik (Econophysics) disiplinleri tarafından matematiksel modeller, istatistiksel dağılımlar ve toplumsal teorilerle yeniden keşfedilmektedir. İslam fıkhının ve hikmetinin, bu modern bilimsel realitelerle nasıl örtüştüğü ve onları ahlaki bir çerçevede nasıl dönüştürdüğü, metodolojik bir teorik üçgenleme (triangülasyon) ile aşağıda incelenmiştir.

A. Sosyolojik Tabakalaşma: Marx, Weber ve İslam'ın Kontrastlı Analizi

Toplumsal tabakalaşma (Social Stratification) teorileri konusunda modern literatürün iki büyük kutbu Karl Marx ve Max Weber'dir.[29] Bu iki kuramcının yaklaşımlarını, İslam'ın hikmet merkezli sosyoloji modeliyle mukayese etmek, **hakikatin zıtlıklar üzerinden belirginleşmesi**ni sağlayacaktır.

Analiz Parametresi	**Karl Marx (Çatışmacı/Marksist Teori)**	**Max Weber (Çok Boyutlu Tabakalaşma Teorisi)**	**İslam Sosyolojisi (Hikmet, Adalet ve Sorumluluk Modeli)**

Temel Tabakalaşma Kriteri	Yalnızca üretim araçlarının mülkiyeti ve ekonomi (Tek boyutlu Sınıf analizi).	Sınıf (Ekonomik durum), Statü (Sosyal onur/itibar) ve Parti (Siyasi organizasyon gücü).	Takva (Ahlaki ve manevi liyakat), Adalet bilinci, İnfak, İlahi Sınavda elde edilen derece.
Toplumsal Durum ve Etkileşim	Burjuvazi (sermaye sahibi) ve Proletarya (işçi) arasında kaçınılmaz, yıkıcı ve devrimci bir sınıf çatışması.	Farklı güç merkezlerinin ve sınıfların bireysel rasyonalite, bürokrasi ve çıkarlarla sürekli etkileşimi.	Teavün (Sosyal yardımlaşma) ve Suhriyyâ (Birbirinin potansiyelini tamamlama ve adil işbölümü).
Toplumsal İtibarın (Statü) Kaynağı	Maddi güç ve sınıf bilinci. Statü, tamamen ekonomik altyapının bir üstyapı yansımasıdır.	Gelenek, eğitim düzeyi, mesleki saygınlık ve yaşam tarzından kaynaklanan toplumsal takdir.	İlahi yasalara uyum, ahlaki dürüstlük, ilimle amil olmak ve toplumsal fayda üretmek (Hayrunnâs men yenfeunnâs).
Sistemin Nihai Hedefi	Sınıfsız, devletsiz, özel mülkiyetin tamamen ilga edildiği (mutlak eşitlikçi) komünist ütopya.	Sürekli bir bürokratik rasyonalizasyon süreci ve toplumda süregiden çok katmanlı güç dağılımı.	Refahın tabana adilce yayıldığı, mülkiyet hakkının korunduğu ancak sömürüye dönüşmediği, ahiret merkezli adil nizam.

Weber, oryantalist literatürün etkisiyle İslam'ı *"göçebe savaşçıların ganimet odaklı dini"* olarak nitelendiren ve tasavvufi, sivil, ticari İslam geleneğini tamamen göz ardı eden hatalı, miyop bir bakış açısına sahip olsa da [32]; sosyolojide tabakalaşmanın tek boyutlu (sadece ekonomi) olmadığını, Statü ve Güç bileşenlerinin de olduğunu tespit etmesi açısından bir derece kıymetlidir.[29]

Ancak İslam, Weber'in bu rasyonel sisteminden çok daha derin, organik ve rafine bir **Biyopsikososyal ve Spiritüel (BPSS-S) Tabakalaşma** sunar. İslam sosyolojisinde maddi tabakalaşma (zenginliğin ve fakirliğin bir olgu olarak varlığı) fıtri bir realite olarak kabul edilir,

fakat kapitalizmde olduğu gibi "Statü" (itibar ve insanlık değeri) asla cüzdana, banka hesabına, genetiğe veya kana (nesep) endekslenmez. ***Hucurât Suresi 13. Ayet gereği "Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı en derin sorumluluk bilinci (Takva) taşıyanınızdır"*** fermanı, ontolojik değerin yegane ölçüsüdür. Bu muazzam sistem sayesinde, bir toplumda ekonomik olarak en alt tabakada, dar gelirli bir seviyede yer alan bir ilim ehli, bir ahlak abidesi veya bir derviş, sosyolojik itibar ve hürmet (statü) bakımından zengin sanayicilerin ve siyasi elitlerin çok daha üzerinde yer alabilir. İtibarın parayla satın alınamadığı bu çapraz değerleme mekanizması, **sınıfsal öfkeyi (Marx'ın savunduğu devrimci nefreti) temelinden söndüren** ve **toplumsal dokuyu (ümmet bilincini) koruyan** en büyük sosyolojik **emniyet sübabı**dır.

B. Veri Bilimi, Ekonofizik ve Makâsıd-uş Şeria Bağlamında Servet Dağılımı

Ekonofizikte (fiziksel prensiplerin ekonomi biliminde uygulanması) ve modern veri biliminde gelir ve servet dağılımını açıklayan en güçlü istatistiksel modellerden biri, İtalyan ekonomist Vilfredo Pareto tarafından ortaya atılan **"Pareto Dağılımı" veya yaygın adıyla "80/20 Kuralı"**dır.[35] Matematiksel bağlamda bir güç yasasını (Power Law) ifade eden bu asimetrik dağılım, dışarıdan güçlü bir regülasyon yapılmayan herhangi bir karmaşık sistemde (serbest piyasa ekonomileri dahil), kaynakların çok küçük bir azınlığın elinde hızlıca toplanma ve kümülatif olarak katlanma eğiliminde olduğunu ampirik olarak kanıtlar. Bu yasaya göre, çoğu zaman bir toplumdaki servetin %80'i, nüfusun sadece %20'sinin (veya daha aşırı uçlarda servetin %99'unun nüfusun %1'inin) elinde birikir. Denklemi genellikle $\left(P(X > x) = \left(\frac{x_m}{x}\right)^{\alpha}\right)$ şeklinde ifade edilen bu yapı, serbest piyasa kapitalizminin kaçınılmaz ve doğal bir çıktısıdır.[36]

İslam iktisadı ve ilahiyatı, insan yeteneklerindeki eşitsizliğin, şans faktörlerinin ve kümülatif avantajların (Adetullah'ın) doğal bir sonucu olan bu istatistiksel eğilimi kökten reddetmez; aksine insanların meşru yollardan zenginleşebileceğini, mülkiyet edinebileceğini ve rızıkta farklı kılındığını peşinen kabul eder.[9] **Sorun eşitsizliğin varlığında değil, bu eşitsizliğin ölümcül boyutlara ulaşmasındadır.**

- **Kapitalizm**, bu Pareto eğrisini serbest piyasanın ***"kutsal ve dokunulmaz"*** bir kuralı kabul edip, aşırı uçlara kaymasına, tekellerin (monopol) oluşmasına, yoksulların borç kölesi haline gelmesine acımasızca izin verir.[9]
- **Sosyalizm/Komünizm**, insan fıtratına aykırı bir şekilde bu doğal **Pareto dağılımını şiddet, devrim ve mülksüzleştirme (zor kullanma) yoluyla tamamen sıfırlamaya çalışır,** bu da üretim motivasyonunun ölmesine ve toplumun topyekûn yoksullukta eşitlenmesine neden olur.[40]

İslam iktisadı ise bu kadim meselenin çözümünü, İslam hukukunun temel felsefesi olan *Makâsıd-uş Şeria* (Dinin Evrensel Gayeleri) bağlamında "Hıfz-ı Mal" (Malın/Ekonominin Korunması, Geliştirilmesi ve Dolaşımı) prensibiyle ***eşsiz bir dengeye*** oturtur.[41] ***Kur'an-ı Kerim'de Haşr Suresi 7. Ayet'te yer alan, "Ta ki servet, içinizden sadece zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet (güç, tahakküm aracı ve tekel) olmasın"*** şeklindeki muazzam hukuki ve iktisadi ilke, **Pareto kuyruğunun (tail distribution) aşırı derecede uzamasını** kesen,

sermayenin tekelleşmesini önleyen **ilahi bir regülasyon algoritması**dır.[10]

İslam fıkhında bu denge, birbiriyle entegre çalışan dört devasa **"doğrusal olmayan (non-linear) düzeltici parametre"** ile sağlanır [10]:

1. **Zekât ve İnfak:**

   Atıl duran servetten, altın, gümüş ve ticaret mallarından alınan, üretimi sekteye uğratmayan ancak servet birikimini tıraşlayan **periyodik %2.5'luk arındırma vergisi.**

2. **Riba'nın (Faizin) Haram Kılınması:**

   Sermayenin risksiz, çabasız ve sömürüye dayalı bir şekilde tekel oluşturmasını, zenginin daha zengin, fakirin daha borçlu olmasını sağlayan **sentetik para üretim mekanizmasının yasaklanması.**

3. **Faraiz (İslam Miras Hukuku):**

   Kişi vefat ettiğinde, devasa servetinin sadece tek bir veliahta kalarak tekelin büyümesini engellemek amacıyla, serveti eş, çocuklar, ebeveynler ve diğer **varisler arasında matematiksel bir zorunlulukla tabana bölüştüren sistem.**

4. **Vakıf (Waqf) Müessesesi ve Karz-ı Hasen (Faizsiz Borç):**

   Bireysel mülkiyetin, eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi kamusal hizmetlere gönüllülük esasıyla, kurumsal bir çatı altında ve **sonsuza dek kalıcı olacak şekilde aktarılması.**[45]

C. Biyopsikososyal ve Spiritüel Etki Modeli

Sosyal tabakalaşmanın ve ekonomik derecelenmenin insan biyolojisi, psikolojisi ve toplum sağlığı (Biyopsikososyal) üzerindeki etkileri, modern psikiyatride ve halk sağlığında detaylıca incelenmektedir. Sadece vahşi bir sınıf farkının olduğu, ancak inancın, maneviyatın ve ahiret bilincinin olmadığı seküler bir toplumda **fakirlik; derin bir psikolojik travmaya, kronik strese, depresyona, sosyopatiye, madde bağımlılığına ve şiddet/suç oranlarında logaritmik bir artışa sebep olur.[46] Fakir zengine kin duyar, zengin fakirden iğrenir ve korkar.**

Ancak İslami terbiyenin, Maturidi itikadının ve Sufi usulünün (tezkiyenin) nakşedildiği bir biyopsikososyal modelde bireyler, hiyerarşiyi zehirli bir varoluşsal tehdit olarak değil, şu iki temel mekanizma üzerinden iyileştirici bir dengeye çevirirler:

1. **Tevekkül ve Rıza Terapisi:**

   Birey, rızkın asıl kaynağının sadece kendi kurnazlığı veya zekası değil, Alemlerin Rabbi olan El-Rezzak olduğuna inanarak, modern çağın en büyük nöropsikolojik stres kaynakları olan "açgözlülük" (hırs), "gelecek kaygısı" ve başkasının nimetine karşı duyulan "haset" gibi hastalıklardan kurtulur.[2] **Rıza makamı, ontolojik bir sükûnet sağlar.**

2. **Kuvvetli Sosyal Bağ ve Oksitosin Etkisi (Teavün):**

   İslam toplumunda, zenginin malında fakirin, yoksulun, yolda kalmışın ve yetimin ilahi bir hakkı (zekat/sadaka) olduğu bilinci hakimidir. **Yardım bir "lütuf" veya kibrin tatmini değil,**

fakirin "hakkının" sahibine teslim edilmesidir. Bu bilinç, sosyal tabakalar arasındaki **devrimci düşmanlığı** bütünüyle izale eder, karşılıklı minnettarlığa, sevgiye, korumacılığa ve sosyal bağışıklığı güçlendiren derin bir ümmet aidiyetine dönüştürür.[10]

5. Netice ve Tavsiyeler

Yapılan nakli tefsir, kelami burhan ve veri bilimi/sosyoloji temelli disiplinlerarası üçgenleme (triangülasyon) neticesinde; insanlık içerisindeki ontolojik, ilmi, fizyolojik ve iktisadi derecelenmenin karanlık bir rastlantı veya mutlak bir zulüm değil, aksine ilahi hikmetin, toplumsal tekâmülün, işbölümünün ve kozmik imtihanın kaçınılmaz bir gereği olduğu (Suhriyyâ ve Halifelik bağlamında) kati delillerle ispatlanmıştır. Bu evrensel hakikatten hareketle, modern çağın açmazlarına karşı bireysel ve toplumsal ölçekte şu hikmetli, manevi ve pragmatik tavsiyelerin uygulanması elzemdir:

Bireysel ve Manevi (Batını) Düzlemde Uygulanabilir Çözümler:

1. **Manevi İdrakin Yenilenmesi (Tezkiye-i Nefs):**

   Tüm bireyler; sahip oldukları milyonlarca liralık servetin, yüksek IQ'nun, keskin zekânın, iktidar gücünün veya kusursuz fiziki sağlığın bizatihi kendi mülkleri olmadığını, bunların yalnızca geçici birer "emanet" ve ağır birer "imtihan aracı" olduğunu derinden idrak etmelidir. Mülk sadece ve mutlak olarak Allah'ındır (Mâlikü'l-Mülk).

2. **Kanaat ve İhsan Diyalektiği:**

   Elindeki rızka rıza göstermek (Kanaat), sekülerlerin iddia ettiği gibi tembelliğe, kaderciliğe veya atalete düşmek demek değildir. Mümin, rızkını aramak için bir kuş misali güçlü bir tevekkül ve fıtri bir gayret ile yuvadan çıkmalı, en son teknolojiyi üretmeli, dürüstçe çalışmalı; ancak elde ettiği nihai sonucun ilahi taksimat olduğuna kanaat getirerek psikolojik bütünlüğünü korumalıdır.[4] Zenginler ise şükrün, ihsanın ve vefanın gereği olarak tasadduku, hayratı ve yatırım yapmayı bir yaşam felsefesi haline getirmeli, mallarını kasalarda çürütmemelidir.[27]

Toplumsal ve Sosyopolitik (Zahiri) Düzlemde Uygulanabilir Çözümler:

3. **Sahte Üstünlük Kriterlerinin ve Elitizmin İlgası:**

   İmam Mâtürîdî'nin altını çizdiği üzere, toplumlar ilahi rızayı unutup sadece nesep, ırk, tüketim markaları, siyasi makam ve banka hesaplarındaki sıfırlar üzerinden değer ve itibar üretmeye (yani yeni bir cehalet çağına) başladığında toplumsal çöküş (dekadans) kaçınılmazdır.[6] Aile, örgün eğitim sistemleri, medya ve sanat aracılığıyla, asıl insanlık onurunun (statünün) "Rabbani ahlak, takva, liyakat, adalet ve toplumsal fayda" olduğu erdemli bir kültür yeniden inşa edilmelidir. Sadece tüketen değil, ahlak üreten bir model benimsenmelidir.

4. **Vakıf Sisteminin Dijitalizasyonu ve Yeniden İhyası:**

   Tarihsel süreçte serbest piyasanın yıkıcı Pareto eğrisini kıran ve refahı tabana yayan en büyük sivil toplum mekanizması İslam'ın Vakıf (Waqf) müessesesidir. Modern veri bilimi (Data Science), kitle fonlaması (Crowdfunding) ve blokzincir (Blockchain) gibi son derece şeffaf ve güvenilir teknolojiler kullanılarak, sermaye sahiplerinin kâr amacı gütmeyen küresel ve dijital vakıflar kurması teşvik edilmelidir. Eğitim, nitelikli sağlık, barınma ve bilimsel araştırma gibi temel insanlık hizmetleri, sadece kapitalist vahşi piyasanın insafına terk edilmemelidir.[38]

5. **Makâsıd-uş Şeria Eksenli Regülasyonların İşletilmesi:**

   Makro iktisadi politikalar ve vergi yasaları oluşturulurken, sadece gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) artırılması veya kontrolsüz ekonomik büyüme hedeflenmemeli; "Hıfz-ı Mal" (Malın Korunması) ilkesi gereğince büyümenin kalitesi ve servetin tabana adil yayılması (redistribution) merkeze alınmalıdır.[10] İstihdam oluşturan girişimciler desteklenmeli, işçinin hakkını teri kurumadan tam olarak veren yasalar titizlikle denetlenmeli, gıda ve ilaç gibi temel ihtiyaçlarda karaborsacılığı/tekelleşmeyi (İhtikar) şiddetle cezalandıran ve adil zekat/vergi sistemlerini işlettiren şeffaf yasal altyapılar acilen kurulmalıdır.

Ancak bu şekilde, fıtratın bir gereği olan ontolojik derecelenme bir sömürü aracı olmaktan çıkarak, medeniyeti yükselten ahlaki bir işbölümüne dönüşebilir.

En doğrusunu, Alîm ve Habîr olan, kalplerin ve göklerin gizemini bilen Allah Teâlâ bilir.

(Yapay Zekadan Yardım Alınarak Hazırlanmıştır)

15.05.2026 Balıkesir

Yusuf Canbulat

Alıntılanan çalışmalar

1. Rizq in the Quran: Verses, Meanings & Scholarly Works - Mahersaham, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.mahersaham.com/blogs/rizq-provision-in-the-quran
2. The Concept of Rizq (Sustenance) In Islam - Muslim.sg, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://muslim.sg/articles/the-concept-of-rizq-sustenance-in-islam
3. Rizq Meaning and Pronunciation - My Islam, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://myislam.org/rizq/
4. The Meaning of 'Rizq' in Arabic - Quranic Arabic For Busy People, erişim tarihi

Mayıs 15, 2026, https://www.getquranic.com/the-meaning-of-rizq/
5. Nahl Suresi 71. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1972/71-ayet-tefsiri
6. Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hikmet Anlayışının Sosyal ... - DergiPark, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3412760
7. MATURİDİ'DE ADALET-HİKMET İLİŞKİSİ - Avesis DEU, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://avesis.deu.edu.tr/dosya?id=07d55369-09be-4f05-8103-5ea232b0dded
8. MÂTÜRÎDÎ'NİN İLÂHÎ HİKMET ANLAYIŞI AL-MÂTURÎDÎ'S CONCEPT OF - TRDizin, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/323984/maturidinin-ilahi-hikmet-anlayisi-al-maturidis-concept-of-gods-wisdom
9. DISTRIBUTION IN ISLAMIC ECONOMIC PERSPECTIVE (CRITICISM TO CAPITALIST) - Journal IAIN Manado, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://journal.iain-manado.ac.id/index.php/TJEBI/article/download/1023/764
10. Redistribution Adjusts Efficiency In Economy; Islamic Paradigm - Munich Personal RePEc Archive, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67809/1/MPRA_paper_67809.pdf
11. Zuhruf Suresi 32. Ayet - Kuran Meali, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=43&ayet=32
12. Zuhruf Suresi 32. Ayet Meali - Kuranoloji, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.kuranoloji.com/kuran/43-32/
13. Zuhruf Suresi 29-32. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4354/29-32-ayet-tefsiri
14. En'âm Suresi 161-165. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'%C3%A2m-suresi/950/161-165-ayet-tefsiri
15. En'âm Suresi 165. Ayet - Kuran Meali, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=165
16. People are precious metals, like the metals gold and silver. The best of them in the pre-Islamic period are the best of them in Islam, if they understand. Souls are conscripted soldiers, whichever of them come together, they unite and whichever of them disregard each other, they diverge - Encyclopedia of Translated Prophetic Hadiths, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://hadeethenc.com/en/browse/hadith/6367
17. Riyad as-Salihin 371 - The Book of Miscellany - كتاب المقدمات - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه و سلم), erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://sunnah.com/riyadussalihin:371
18. Explanation of Hadeeth People Are like Metals of Gold and Silver - إسلام ويب, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.islamweb.net/en/fatwa/424687/explanation-of-hadeeth-people-are-like-metals-of-gold-and-silver
19. Hadith on Fiqh: People like mines of silver and gold - Faith in Allah, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.abuaminaelias.com/dailyhadithonline/2019/05/31/people-mines-silver-gold/

20. MÂTÜRÎDÎ'DE HİKMET VE RAHMET BAĞLAMINDA GÜNAHKÂRIN ÎMÂNÎ DURUMU THE RELIGIOUS SITUATION OF THE SINNERS IN THE CONTE, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-religious-situation-of-the-sinners-in-the-content-of-wisdom-and-mercy-in-mturd.pdf
21. Mektûbât-ı Rabbânî'den: Rasûlüllah ve Ashâbının Üstünlüğü | İsmailağa, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.ismailaga.org.tr/mektubat-i-rabbaniden-rasulullah-ve-ashabinin-ustunlugu
22. İMÂM RABBÂNÎ'NİN EFZALİYYETİ MESELESİ VE 'ŞEHÎD' KAVRAMI EKSENLİ ÇÖZÜMÜ - DergiPark, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907349
23. 357. Mektup - Mektubat-ı Rabbani - Necati Aksu, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.necatiaksu.net/mektubat/357.Mektup.htm
24. 261. Mektup - Mektubat-ı Rabbani - Necati Aksu, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.necatiaksu.net/mektubat/261.Mektup.htm
25. 53. Mektup - Mektubat-ı Rabbani - Necati Aksu, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.necatiaksu.net/mektubat/053.Mektup.htm
26. Mektubat'ın özelliği - Dinimiz İslam, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://m.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=3160
27. Fakirlik ve zenginlik imtihanı - Dinimiz İslam, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://m.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=7244
28. Bakara, 268; Kavram, 140 - İslami Okul, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.islamiokul.com/kutuphane/kuran/tefsirler/kavramtefsiri/z/005.htm
29. Max Weber and Stratification | Social Sciences and Humanities | Research Starters - EBSCO, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/max-weber-and-stratification
30. SOCIAL INEQUALITY A COMPARISON BETWEEN MARX, WEBER AND ISLAM - ProQuest, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://search.proquest.com/openview/aca466db60451311fa4eb130dd938147/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1818767
31. Comparison between Marx and Weber? : r/Marxism - Reddit, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.reddit.com/r/Marxism/comments/9secda/comparison_between_marx_and_weber/
32. Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme - DergiPark, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143666
33. Max Weber and the Sociology of Islam | Cairn.info, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://shs.cairn.info/revue-internationale-de-philosophie-2016-2-page-213?lang=fr
34. Comparison of Social Stratification Theories between Marx and Weber, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://ijels.com/upload_document/issue_files/7IJELS-111202011-Comparison.pdf
35. (PDF) Distribution of wealth an Islamic perspective: Theoretical consideration,

erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.researchgate.net/publication/296909767_Distribution_of_wealth_an_Islamic_perspective_Theoretical_consideration
36. Islamic and capitalist economies: Comparison using econophysics models of wealth exchange and redistribution - PMC, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9499301/
37. The Pareto Principle (80-20 Rule) - Productive Muslim, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://productivemuslim.com/the-pareto-principle-80-20-rule/
38. FAIR WEALTH DISTRIBUTION THROUGH INSTRUMENTS IN ISLAMIC ECONOMICS - Semantic Scholar, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://pdfs.semanticscholar.org/2547/fb5e28ff52e044757d7fac08091028cb5288.pdf
39. Pareto efficiency in individualistic vs. altruistic society - Emerald Publishing, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.emerald.com/ijoes/article/30/4/304/91076/Pareto-efficiency-in-individualistic-vs-altruistic
40. Maqashid Sharia's Criticism of the Pareto Optimum Theory - Semantic Scholar, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://pdfs.semanticscholar.org/92ed/6a58fe0ebe91ef62fdce6acdc3178cb48f4b.pdf
41. The Application of Maqasid al-Shariah in Islamic Finance - Maybank2u, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.maybank2u.com.my/iwov-resources/islamic-my/document/my/en/islamic/scoe/knowledge-centre/articles/Application_of_Maqasid_al-Shariah.pdf
42. (PDF) Effect of Maqāsid al-Sharīʿah on Preservation of Wealth - ResearchGate, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.researchgate.net/publication/388846956_Effect_of_Maqasid_al-Shariah_on_Preservation_of_Wealth
43. Money Laundering from Maqasid Al-Shariah Perspective with a Particular Reference to Preservation of Wealth (Hifz Al-Mal) - Allied Business Academies, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.abacademies.org/articles/money-laundering-from-maqasid-alshariah-perspective-with-a-particular-reference-to-preservation-of-wealth-hifz-almal-10357.html
44. Islamic Economics: What It Is and How It Developed - EH.net, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://eh.net/encyclopedia/islamic-economics-what-it-is-and-how-it-developed/
45. Islamic Economics and Wealth Distribution: Alternative Strategies for Addressing Global Issues - NAASPublishing, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://naaspublishing.com/index.php/jawi/article/download/193/126/674
46. (PDF) SOSYAL TABAKALAŞMAYI ÖNLEMESİ AÇISINDAN ZEKÂT MÜESSESESİ, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://www.researchgate.net/publication/336760867_SOSYAL_TABAKALASMAYI_ONLEMESI_ACISINDAN_ZEKAT_MUESSESESI

47. The Higher Objectives of Sharia (Maqasid) are a Shield Protecting Islamic Banking, erişim tarihi Mayıs 15, 2026, https://aliftaa.jo/article-en/5831/Article.aspx?ArticleId=5912